Товаришам селянам присвячую

Спека страшенна була у полудень раз. Вітру як не бувало. У городі на майдані тоді як у пеклі було. Майдан увесь камінцями вимощений, та з тих камінців так і паше. Та ще доми кругом величезні, кам'яні. Та ще ота конка, звощики бігають через майдан та одно дзеленьдзелень, гу-гу-гу, торох-торох! Галас такий. Та ще торговці оті з крамничок базарних: "Чіво, што, пожалуйте!" — засмальцьовані, пухлі. Курява, вонь десь з заводу. Таке... Тополька одна під пішоходом стирчала, та й та і листячко звішала, як варена була.

Заробітчане, що пеклись посеред майдану, були такі страдні, сухі, чорні, носи полуплені. Дівчатонька були такі гарнесенькі, чорнобровенькі, соромливенькі, а на таке попереводились. Оченята карі позападали і такі каламутні поробились, губоньки рожевенькі посмагли, поздимались, бровенята шовкові пилом поприпадали. Тільки й того, що стьожечки в кісниках, як калинонька в садочках кинутих, жевріли.

— От, боже мій, — каже одна чорнобровенька, схиляючись на купку з торбинок, — місяць жду вже... грошей нема... — Ковтнула слинку так важко та й личко скривила своє круглесеньке.

Чоловічок один у шапці драній, сидить на свиті, похнюпивсь, та й собі:

— На Одес би ще... грошей же чортма.

Замовкли, та й мовчать усі, ждуть.

Ось під'їжджа до їх пан один двойкою коней, як змії, у піджаці в жовтому, під зонтиком. Здоровенний. В'язи аж через комір йому. Голова шпичкою. Живіт жлуктом. Устає та так крекче.

Заробітчани: "Наймать, наймать!" — зашепотіли. Схоплюються, обступають його. Єврейчик один, молоденький, у брилику, з ціпочком, іде поз їх, зупинивсь, дивиться. Пан вийняв хусточку, помахав-помахав перед пикою, що мов барило сиділа у його, утира шию, опустив зонтик низенько на голову, далі так хрипко та товсто:

— Гм! А що ви, не забастовщики?

— Ні, барин, наймаємось! — обізвались до його.

— Добре діло, хвалю! — пан їм.

Потім пан поліз у кишеню. Витяг окуляри звідтіль у золотих рямцях, витер хусточкою їх, надів повагом і водить барилом по всіх. Поводив, далі кив пальцем аж назад.

— Ану сюди, — каже, — ти!..

Розступаються люде. Вилазить парубок. Свита наопашки ж його, шапка набакир, руки назад. Очі позатягало йому, а він ще... таким козирем дивиться, високий, кремезний. Вуси неначе в Бульби Тараса.

Пан наморщив чоло, рикнув, далі:

— Ну, хлопче, поїдем зо мною? Парубок кашлянув:

— А до якої ж роботи? — питає. Пан зажмурив очі, що так і обросли йому салом, повів носом:

— Та там пусте, — каже, — на хутір мені... до коней... Ну, та не без того: мо', який раз і косою потягнеш. Пусте, лежня одно слово, — та й рукою махнув.

Парубок схитнув головою:

— Ну, — каже, — цю лежню знаєм ми. Ну, та нічого. Що за місяць дасте?

— Що ж тобі? — пан зміряв очима парубка. — Що ж тобі? — каже. — У мене служать коло плуга рублів... рублів по чотири з половиною.

Парубок:

— Ну, хай же й служать! — та й став боком до його. Пан витріщив очі:

— Що, невгодно? — здивувався.

Парубок так гостро подивився на його, далі:

— А що ж ви на сміх... даєте! Коло ваших робот самої одежі на чотири зо псуєш!

Пан наморщив ніс, розвів руками:

— Не р-розумію, — каже, — до чого тепер народ роз-тровився... Ох-хо-хо! — сам собі. — Крамола все.

Єврейчик, що слухав пана з-за спин, осміхнувсь. Пан помовчав та знов до парубка:

— Ну, невгодно?

Парубок нічого йому. Пан підняв брови кошлаті:

— А я так думаю, що це ціна ще й велика, — каже. — То тільки мій прикажчик, дурний, за таку ціну понаймав, а це вже я сам... Я ні. Я-а, — пан посварився пальцем, — з крамолою треба бороться.

Єврейчик зареготів. Пан упився в парубка очима, дивиться, ніби питав, чи дуже злякався парубок пальця його. Далі вийняв часи золоті, подивився, потім хусточку вийняв, помахав та й знов:

— Ну, то як, — питає, — їдем?

Парубок знов нічого йому. Пан брови насупив:

— Чого ти, — каже, — упертий такий? — Помовчав, далі ляп-ляп по плечі парубка рукою, мов подушечкою, ситою такою. — Гм!.. — каже. — А мовби й хлопчака нічого, при здоров'ї мов... Гм... Як тебе звуть? Га? — зазирає в вічі йому.

Парубок осміхнувсь...

— Василем, — буркнув йому.

— Гм!.. І звуть гарно. Гм... мовби й робітник добрий.

— Ну, ото ж і ціну давайте добру, — осміхається Василь. — А то ви звикли усе... коли б вам... Пан долоню перед Василем:

— Тш-ш. Де ти навчився грубіянить так, розсуждагь? Василь почервонів:

— Та що ви мені... Чи ж я правди не вільний сказать? Пан витріщив очі на нього та задки-задки од Василя. Далі так схвильовано:

— Г-гляди... Ти щось зовсім вільно... передо мною. Ач, і шапка набакир, і ногу одставив.

Тут єврейчик аж затрясся увесь, побілів, став навспинячки та:

— А скажіть, будьте ласкаві, пане, що ви за людина? Чи ви другого бога, чи другої землі, що чоловік такий же, як ви, не має волі балакати перед вами, шукать правди, держать себе, тоді як ви його кривдите, ні за що вважаєте?

Дивиться пан, очі як не вискочать йому, барилом то сюди то туди водить, засіп, подивився через голови хижо так та:

— Ти, ви, — на єврейчика, — ви... яке ваше діло? — захрипів.

— А таке діло, — єврейчик йому, — раз я чоловік, то я повинен оступиться за чоловіка, допомогти йому, коли бачу, що зневажають його, глумляться з його. — У єврейчика дрижав голос, а очі так іскоркою й горять.

— Товариші селяни! — скрикнув єврейчик, махнувши бриликом. — Бачте, яка правда на світі? З тебе салом обростає,

тебе гнітить, як з товариною поводиться, і ти мовчи... Тобі рот затуляють, тобі волі немає. Немає волі... Бо воля виявить кривду, знайде правду, бояться, бояться волі вони. Нехай держать у кайданах нас, порвуться вони. Нехай запанує воля!

— А так, так... Нехай воля, воля! — кричать заробітчане.

Єврейчик вклонився їм і пішов.

Пан стоїть, мов громом прибитий. Роззявив рот і тільки дивиться.

Василь сміється:

— А що, — каже, — пане, чи вільно перед тобою? Пан заскрипів зубами, далі так плаксиво:

— Люди добрі! Що то він мені? На "ти" мене!

— А ти — у пани нас! — Василь йому. — Чим ми хужі тебе?

Пан скривився, кива головою, мов коняка.

— Боже мій! — хрипить. — Он уже до чого жиди довели. Уже і бога немає, до мене рівняються вже... До поміщика, до Хачкова, владільця двох хуторів. До купця — владільця трьох магазинів... До мене, мужлан плюгавий! Ах ти, господи! Он уже до чого, — Хачков хусточку до очей. — Пропала Росія, чисто пропала? — У Хачкова сльози заблищали на виду.

Люди аж качаються та реготять.

Пан:

— Смійтесь, смійтесь... жидів слухайте! Василь:

— Що ти жидами нас? Хіба нам і самим повилазило... Не бачимо... Чи, мо', скажеш, не бачимо, що їсти в нас нічого?

— А, їсти нічого? Нічого буде, стій.

— Ні, не нічого скоро. Ось Дума... волю і землю матиму, — сміється Василь.

У пана підборіддя затряслось. Сам, як крейда, білий зробився, зуби зціпив:

— А-а, — загарчав, — землю! Землю тобі! А... Дума! Ота ще Дума! — пан аж кулак зігнув. Один чоловічок невеличкий, замучений:

— Ну, а що ж нам, барин, робить, по-вашому, пропадать уже?

Пан помовчав, далі:

— Думу, жидів отако-о, отако-о, — сіпа кулаком, — на шматки, на шматки! — Та посинів, запінився, заскрипів та й повернув до фаетона. Став на ступінь однією ногою, стоїть, далі:

— Боже мій! Земля, воля... комусь, — та в груди себе кулаком. — А боже мій же! — Долоню до лоба, лікоть на бильце, ніби дума щось, потім назад:

— Люде добрі! — почав так жалісно. — Чого ви жидам, Думі потураєте? Мені жаль вас... Хочете землі, волі? Боже мій!

Однаково ж землю і волю жидам Дума оддасть. Он уже Дума по чотири дес[ятини] на нехрещену душу рішила. Підкупили жиди, на хрещену душу великі гроші дали. Он що, браття. Пропала Росія! — Пан скривився. — Пр-о-пала, — веде далі, — посядуть жиди хрещених людей, закріпостять людей хрещених. Он уже шабашувать будем, по-жидівському вірувать будем. Дума рішила: неділі не буде. Ой, ой, що ж воно буде? — Пан руку до очей, хлипать давай... — Вибить, вирізать їх, демократів. Думу... ой, що ж воно буде?

Між людьми регіт такий. А Василь стоїть за людьми ззаду, хита головою та:

— І кого ти затуманюєш? Стільки тих жидів, щоб вони посіли нас, силу таку, військо таке? Та ще по чотири десятини на нехрещену душу! Кому ти брешеш... Я ж сам у газеті бачив, що земля тільки тим буде, хто її своїми руками оброблятиме. А жид багато не обробля! А оброблятиме який, то хай обробля: і він чоловік, як і ми, жить хоче.

Пан тільки то побіліє, то почервоніє та очима блись-блись на Василя, потім:

— Мужлан, мужицюга! — сичить через голови. — Так і ти хоч це, щоб який-небудь жид пархатий, невіра та зо мною, з руським чоловіком, християнином рівний був!

— Так от, коли ти християнин, — Василь йому, — то й тим більше: з тобою усякий чоловік і повинен рівним буть. Християнське вчення цьому ж і учить, про це я ще в школі вчив: нема "ні елліна, ні іудея", — каже святе письмо. —Усі рівні, — каже, — усі люди.

— С-собака, — пан йому, — твоє й серце не болить за невіруючого руку держать!

— Я за правду держу! А до віри нам діла нема. Бог на те є... Буде, що ти і віруєш і ось до вбийства призводиш... на людей невинних нацьковуєш. Знаємо, у віщо ви повертаєте віру. Вам тільки віра, щоб кишені зручніш набивать, знаємо. — Василь махнув рукою й похнюпився.

Один чоловік у брилі закурює люльку та:

— Годі вже тобі, пане, варнякать отут, бо не на тих наскочив. Пан:

— Так, люди добрі! Як же можна, щоб усі рівні були? Ну, я хоч і про жидів, приміром, скажу... У мене три магазини з крамом. І поруч жидівські, і от вони, пархи погані, уже й те і те руському купцеві...

— Що, ціну збивають? — підхопив Василь. — Ото й спасибі їм, а то б ви й за гниль шкури драли з нас.

— А, нечиста сила... с-сатана! — заскреготів зубами пан.

Люде знов зареготіли.

— Мабуть, таке, пане, що бери ноги на плечі та гайда, бо ще отут зв'яжуть тебе! — сміються.

— Люде ж бо добрі! — хрипить, як немазане колесо, пан. — Кому ви віруєте, кого ви слухаєте? Чому ви мене... Я ж не лиха вам... Я ж свій чоловік, я ж руський, істинно руський! Я ж Росію люблю, щиро люблю. Ми істинно руську Росію спасаємо од

ворога внутрішнього, отечество од жидів пархатих, демократів, соціалістів поганих.

Пан утира сльози.

— Боже мій! Усе істинно руське, усе дідівське, батьківське та отакі голодранці погані, бездільники отакі догори ногами перевертають. Люди добрі, спасайте Росію! Як раніш гарно було... Спасайте! — заревів, неначе ведмідь, пан, ще й кулаком потряс.

Василь хита головою та:

— Ну, добре, взнав, кого звуть чорносотенцем. Чорносотенцю ти, чорносотенцю! Ти б уже сказав прямо, що, мов, ми "істинно руські", усіми своїми чорними лихими силами стоїмо на тім, щоб і надалі по "істинно руському" салом обростать з вас, "мужланів"!

— Мов жид, — приснув пан, — жидюга! Підкупили жиди! А скажи, чи хоч з сотню дали?

— Ха-ха-ха! — зареготів Василь. — То демократів, Думу підкупили жиди, а це вже й мене. Ха-ха-ха! А хтось з гурту:

— Отакою правдою і живеш ти, пане?

— Та геть його звідціля! — крикнули.

— Тюй! Ля-ля! — підхопили. Пан і зонт упустив, побілів, та й на фаетон не сяде ніяк, топцюється та:

— Ой боже мій, о істинно русскіе! О козаки, поліція! Якось-таки зчобванився.

— Поганяй! — крикнув на кучера. Уже од "їхав. — Розбійники! Забастовщики! — кричить. Од'їхав далі, обернувсь та кулаком:

— А-а, — хрипить, — жиди, мужлани! Землі, волі вам!

Селяни сміються.

Курявою вітрець заграваv. Спека не зменшувалась. З захід сонця сунула хмара. Мнякенька, біленька, зубчастенька зразу, а далі повна, важка і, як смола, чорна. Блискавка тільки миг-миг сюди й туди. Гуркотів грім.

11 іюня 1906 р.